

ПРО ТОЧКИ ДИФЕРЕНЦІЙОВНОСТІ ЗА ФРЕШЕ

Для довільної зліченної підмножини E дійсного нормованого простору X побудована така неперервна функція $f : X \rightarrow \mathbb{R}$, у якій множина точок диференційовності за Фреше збігається з доповненням $X \setminus E$.

For any countable subset E of real normed space X we construct a continuous function $f : X \rightarrow \mathbb{R}$ such that the set of all points of differentiability by Frechet coincides with $X \setminus E$.

1. Вступ. Задача про опис множини $H(f)$ всіх точок диференційовності неперервної функції $f : I \rightarrow \mathbb{R}$, заданої на відрізку $I = [a, b]$ числової прямої $\mathbb{R}$, розв'язана повністю (див. [1] і [2, с. 154]). Зокрема, в [2, с. 154] А. Брукнер подає теорему (th. 3.1), з якої випливає, що для того щоб існувала така неперервна функція $f : I \rightarrow \mathbb{R}$, у якій $H(f) = D \subseteq I$, необхідно і досить, щоб існували F_σ -множина A і $F_{\sigma\delta}$ -множина B , такі, що $D = A \cap B \subseteq A \cup B \subseteq I$ та $\lambda(B) = \lambda(I)$, де λ – лінійна міра Лебега. Множина $J(f)$ всіх точок з I , в яких неперервна функція $f : I \rightarrow \mathbb{R}$ не диференційовна, має вигляд $J(f) = (I \setminus A) \cup (I \setminus B)$, де $I \setminus A$ – G_δ -множина, а $I \setminus B$ – $G_{\delta\sigma}$ -множина нульової міри. Оскільки кожна зліченна підмножина $E = \{x_n : n \in \mathbb{N}\}$ відрізка $I \in G_{\delta\sigma}$ -множиною нульової міри, то з наведеної теореми негайно випливає, що існує така неперервна функція $f : I \rightarrow \mathbb{R}$, у якій $J(f) = E$. Таку функцію можна побудувати і безпосередньо, визначивши її, наприклад, формулою

$$f(x) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{2^n} \operatorname{arctg}|x - x_n|$$

на всій числовій прямій.

Природно поставити питання про опис множини $H(f)$ точок диференційовності неперервних чи довільних функцій багатьох дійсних змінних чи, загалініше, функцій, диференційовних за Фреше. Тут ми встановлюємо, що для довільної зліченної підмножини E дійсного нормованого простору X існує така неперервна функція $f : X \rightarrow \mathbb{R}$,

що $J(f) = E$, де $J(X) = X \setminus H(f)$, а $H(f)$ – множина всіх точок в X , в яких функція $f : X \rightarrow \mathbb{R}$ диференційовна за Фреше.

2. Одна теорема про почленне диференціювання функціонального ряду. Нехай $(X, \|\cdot\|)$ – дійсний нормований простір і $y = f(x)$ – дійсна функція, у якій область визначення D_f міститься в X . Розглянемо точку x_0 , яка є внутрішньою для D_f . Кажуть, що функція f диференційовна за Фреше у точці x_0 , якщо існує такий лінійний неперервний функціонал $l : X \rightarrow \mathbb{R}$, що

$$\lim_{h \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + h) - f(x_0) - l(h)}{\|h\|} = 0$$

Позначивши

$$\gamma = \frac{f(x_0 + h) - f(x_0) - l(h)}{\|h\|},$$

ми одержимо зображення приросту $\Delta y = \Delta f(x_0; h) = f(x_0 + h) - f(x_0)$ функції f у точці x_0 , що відповідає приросту h її аргумента, у вигляді $\Delta y = l(h) + \gamma\|h\|$, де $\gamma \rightarrow 0$ при $h \rightarrow 0$. Навпаки, з наявності такого зображення приросту Δy легко випливає диференційовність за Фреше функції f у точці x_0 . Функціонал l з означення диференційовності за Фреше визначається однозначно і називається *похідною Фреше* функції f у точці x_0 . Він позначається символом $f'(x_0)$, а його дія на елемент h – через $f'(x_0)h$.

Нам буде потрібна наступна теорема про почленне диференціювання функціонального ряду. Символом $U_\delta(x_0) = \{x \in X : \|x -$

$\|x - x_0\| < \delta\}$ позначатимемо δ -околом точки x_0 у нормованому просторі $(X, \|\cdot\|)$.

Теорема 1. Нехай $(X, \|\cdot\|)$ – дійсний нормований простір, $x_0 \in X$, $U = U_\delta(x_0)$ – δ -окол точки x_0 , $u_n : U \rightarrow \mathbb{R}$ – диференційовні за Фреше у точці x_0 функції при $n = 1, 2, \dots$, c_n – додатні числа, для яких ряд $\sum_{n=1}^{\infty} c_n$ збігається і $|u_n(x) - u_n(x_0)| \leq c_n \|x - x_0\|$ при $x \in U$ для кожного n , причому ряди $\sum_{n=1}^{\infty} |u_n(x_0)|$ і $\sum_{n=1}^{\infty} \|u'_n(x_0)\|$ збігаються. Тоді ряд $\sum_{n=1}^{\infty} u_n(x)$ збігається рівномірно на U , функція $f(x) = \sum_{n=1}^{\infty} u_n(x)$ визначена на U і диференційовна за Фреше в точці x_0 і $f'(x_0) = \sum_{n=1}^{\infty} u'_n(x_0)$.

Доведення. Для довільного $x \in U$ і кожного номера n з рівності $u_n(x) = u_n(x_0) + u_n(x) - u_n(x_0)$ випливає, що

$$|u_n(x)| \leq |u_n(x_0)| + |u_n(x) - u_n(x_0)| \leq |u_n(x_0)| + c_n \|x - x_0\| \leq |u_n(x_0)| + \delta c_n = \alpha_n.$$

Оскільки числовий ряд $\sum_{n=1}^{\infty} \alpha_n$ збігається, то за ознакою Вейерштрасса ряд $\sum_{n=1}^{\infty} u_n(x)$ збігається рівномірно на множині U і його сума $f(x) = \sum_{n=1}^{\infty} u_n(x)$ визначена на U .

Оскільки функції u_n диференційовні за Фреше в точці x_0 , то

$u_n(x) - u_n(x_0) = u'_n(x_0)(x - x_0) + \gamma_n(x)\|x - x_0\|$ в околі U , де $\lim_{x \rightarrow x_0} \gamma_n(x) = \gamma_n(x_0) = 0$. З цього співвідношення випливає, що

$$\gamma_n(x)\|x - x_0\| = u_n(x) - u_n(x_0) - u'_n(x_0)(x - x_0).$$

Звідси, покладаючи $\beta_n = c_n + \|u'_n(x_0)\|$, отримуємо, що для кожного $x \in U$

$$\begin{aligned} \gamma_n(x)\|x - x_0\| &\leq \|u_n(x) - u_n(x_0)\| + \\ &+ \|u'_n(x_0)\|\|x - x_0\| \leq \beta_n \|x - x_0\|. \end{aligned}$$

Отже, $\|\gamma_n(x)\| \leq \beta_n$ на U . Оскільки числовий ряд $\sum_{n=1}^{\infty} \beta_n(x)$ збігається, то за ознакою

Вейерштрасса функціональний ряд $\sum_{n=1}^{\infty} \gamma_n(x)$ збігається рівномірно на околі U і його сума $\gamma(x) = \sum_{n=1}^{\infty} \gamma_n(x)$ є неперервною в точці x_0 функцією, адже всі γ_n є такими, при цьому

$$\gamma(x_0) = \sum_{n=1}^{\infty} \gamma_n(x_0) = 0$$

В такому разі $f(x) - f(x_0) = \sum_{n=1}^{\infty} (u_n(x) - u_n(x_0)) = \sum_{n=1}^{\infty} (u'_n(x_0)(x - x_0) + \gamma_n(x)\|x - x_0\|) = \sum_{n=1}^{\infty} u'_n(x_0)(x - x_0) + \gamma(x)\|x - x_0\|$.

Оскільки ряд $\sum_{n=1}^{\infty} \|u'_n(x_0)\|$ збігається і спряжений простір X^* повний, то збігається і ряд $\sum_{n=1}^{\infty} u'_n(x_0)$ у банаховому просторі X^* і його сума l – це лінійний неперервний функціонал на X , причому

$$l(x - x_0) = \sum_{n=1}^{\infty} u'_n(x_0)(x - x_0)$$

Тому $f(x) - f(x_0) = l(x - x_0) + \gamma(x)\|x - x_0\|$, де $l \in X^*$ і $\lim_{x \rightarrow x_0} \gamma(x) = \gamma(x_0) = 0$, а це і означає, що функція f диференційовна за Фреше в точці x_0 і $f'(x_0) = l = \sum_{n=1}^{\infty} u'_n(x_0)$.

3. Похідна норми. Нехай $(X, \|\cdot\|)$ – дійсний нормований простір. Його норма $p(x) = \|x\|$ – це функція $p : X \rightarrow \mathbb{R}$, яка може виявитися диференційовною за Фреше або ні. Наприклад, коли X – евклідовий простір і норма $\|x\| = \sqrt{\langle x, x \rangle}$ породжена скалярним добутком $\langle \cdot, \cdot \rangle$ на цьому просторі, то вона диференційовна при $x \neq 0$. Справді, розглянемо функцію $q(x) = \langle x, x \rangle$. Для довільних $x \in X$ і $h \in X$ маємо

$$\begin{aligned} g(x+h) - g(x) &= \langle x+h, x+h \rangle - \langle x, x \rangle = \\ &= \langle x, x \rangle + 2\langle x, h \rangle + \langle h, h \rangle - \langle x, x \rangle = 2\langle x, h \rangle + \|h\|^2. \end{aligned}$$

Функція $l(h) = 2\langle x, h \rangle$ – це лінійний неперервний функціонал на X , а для функції $\gamma(h) = \|h\|$ маємо, що $\lim_{h \rightarrow 0} \gamma(h) = 0$. Оскільки

$$g(x+h) - g(x) = 2\langle x, h \rangle + \gamma(h)\|h\|,$$

де $\gamma(h) \rightarrow 0$ при $h \rightarrow 0$, то функція g диференційовна за Фреше в точці x і $g'(x)h = 2\langle x, h \rangle$. Функція $\varphi(t) = \sqrt{t}$ дійсної змінної t диференційовна при $t > 0$. Оскільки $p(x) = \varphi(g(x))$ і $g(x) > 0$ при $x \neq 0$, то за теоремою про диференційовність композиції і функція p диференційовна за Фреше при $x \neq 0$.

Нам потрібне буде одне твердження з [3]. Для повноти викладу ми дамо тут його повне доведення, оскільки в [3] дані лише вказівки.

Теорема 2. Нехай $(X, \|\cdot\|)$ – дійсний нормований простір з диференційовною за Фреше при $x \neq 0$ нормою $p(x) = \|x\|$. Тоді $\|p'(x)\| = 1$ при $x \neq 0$.

Доведення.

За умовою при $x \neq 0$ для довільного $h \in X$ маємо, що

$$p(x+h) - p(x) = p'(x)h + \gamma(h)\|h\|,$$

де $p'(x) \in X^*$ і $\gamma(h) \rightarrow 0$ при $h \rightarrow 0$. Взявши $t > 0$ і $h = tx$, отримаємо, що

$$\begin{aligned} p(x+tx) - p(x) &= \|(1+t)x\| - \|x\| = \\ &= (1+t)\|x\| - \|x\| = t\|x\|, \end{aligned}$$

отже, $\frac{p(x+tx)-p(x)}{t} = \|x\|$ при $t > 0$.

Крім того, для довільного $h \in X$

$$\frac{p(x+th) - p(x)}{t} = p'(x)h + \gamma(th)\|h\| \rightarrow p'(x)h$$

при $t \rightarrow +0$, адже тоді $\gamma(th) \rightarrow 0$. В такому разі $p'(x)x = \|x\|$, звідки

$$\|x\| = \|p'(x)x\| \leq \|p'(x)\|\|x\|.$$

Отже, $\|p'(x)\| \geq 1$.

З другого боку,

$$p'(x)(th) = \|x+th\| - \|x\| - \gamma(th)\|th\|,$$

звідки

$$t|p'(x)h| \leq t\|h\| + |\gamma(th)|t\|h\|,$$

а значить,

$$|p'(x)h| \leq (1 + |\gamma(th)|)\|h\|$$

для кожного $h \in X$ і довільного $t > 0$, а тоді і

$$|p'(x)h| \leq 1 + |\gamma(th)|$$

при $\|h\| = 1$ і $t > 0$. Оскільки $\lim_{u \rightarrow 0} \gamma(u) = 0$, то для кожного $\varepsilon > 0$ знайдеться таке $\delta > 0$, що $|\gamma(u)| \leq \varepsilon$, як тільки $\|u\| \leq \delta$. При $0 < t \leq \delta$ і $\|h\| = 1$ будемо мати, що $\|th\| = t\|h\| = t \leq \delta$, отже, $|\gamma(th)| \leq \varepsilon$. Таким чином

$$|p'(x)h| \leq 1 + \varepsilon$$

для кожного h з $\|h\| = 1$. Тоді і

$$\|p'(x)\| = \sup_{\|h\|=1} |p'(x)h| \leq 1 + \varepsilon.$$

Спрямувавши ε до нуля, отримаємо, що $\|p'(x)\| \leq 1$.

Таким чином, $\|p'(x)\| = 1$.

Зауважимо, що норма $p(x) = \|x\|$ на ненульовому дійсному нормованому просторі $(X, \|\cdot\|)$ ніколи не може бути диференційовною за Фреше у точці 0. Справді, якби p було диференційовною в точці 0, то за теоремою про похідну композиції і функція $q(t) = p(tx)$ була б диференційовною в точці 0 при кожному фіксованому x . Візьмемо $x \neq 0$. Тоді

$$q(t) = \|tx\| = |t|\|x\|.$$

Але ця функція, як добре відомо, не диференційовна в точці 0.

4. Основний результат. Для функції $y = f(x)$ дійсної змінної з дійсними значеннями її звичайну похідну в точці x (число!) ми позначатимемо через $\dot{f}(x)$. Похідна Фреше $f'(x)$ цієї функції – це її диференціал $f'(x)h = df(x; h) = \dot{f}(x)h$. Для композиції $f \circ g$, де g – функціонал на нормованому просторі X , а f – дійсна функція дійсної змінної з теореми про похідну композиції випливає, що функція $f \circ g$ буде диференційовною за Фреше в точці x , якщо g диференційовна за Фреше в точці x , а f диференційовна в точці $g(x)$, і при цьому

$$(f \circ g)'(x) = \dot{f}(g(x))g'(x).$$

Наступна теорема є основним результатом даної статті.

Теорема 3. Нехай $(X, \|\cdot\|)$ - ненульовий дійсний нормований простір з диференційовною при $x \neq 0$ нормою $p(x) = \|x\|$ і $E = \{x_n : n \in \mathbb{N}\}$ - зліченна підмножина простору X , що складається з різних точок x_n . Тоді формулою

$$f(x) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{2^n} \operatorname{arctg} \|x - x_n\|$$

визначається неперервна на просторі X функція $f : X \rightarrow \mathbb{R}$, у якій множина точок недиференційовності за Фреше $J(f) = E$.

Доведення.

Покладемо $u_n(x) = \frac{1}{2^n} \operatorname{arctg} \|x - x_n\|$. Для кожного n функція u_n неперервна, диференційовна за Фреше на X при $x \neq x_n$ і не диференційовна в точці x_n . Це впливає теорем про неперервність і диференційовність композиції і того, що відображення $t \mapsto \frac{1}{2^n} \operatorname{arctg} t : \mathbb{R} \mapsto (-\frac{\pi}{2^{n+1}}, \frac{\pi}{2^{n+1}})$ є дифеоморфізмом. При цьому, якщо $x \neq x_n$, то

$$u'_n(x) = \frac{1}{2^n} \cdot \frac{1}{1 + \|x - x_n\|^2} \cdot p'(x - x_n)$$

Зокрема,

$$\begin{aligned} \|u'_n(x)\| &= \frac{1}{2^n(1 + \|x - x_n\|^2)} \|p'(x - x_n)\| = \\ &= \frac{1}{2^n(1 + \|x - x_n\|^2)} \leq \frac{1}{2^n}, \end{aligned}$$

отже, ряд $\sum_{n=1}^{\infty} \|u'_n(x)\|$ збігається для кожного $x \in X \setminus E$. Ряд $\sum_{n=1}^{\infty} u_n(x)$ рівномірно і абсолютно збігається на X , адже

$$|u_n(x)| \leq \frac{\pi}{2^{n+1}} \text{ на } X.$$

Тому його сума $f(x)$ є неперервною функцією.

Нехай $x_0 \in X \setminus E$. Доведемо, що в точці x_0 функція f диференційовна за Фреше. За формулою Лагранжа

$$|u_n(x) - u_n(x_0)| = \frac{1}{2^n} (\operatorname{arctg} \|x - x_n\| -$$

$$\begin{aligned} -\operatorname{arctg} \|x_0 - x_n\|) &= \frac{1}{2^n} \cdot \frac{1}{1 + \xi^2} (\|x - x_n\| - \\ &- \|x_0 - x_n\|) \leq \frac{1}{2^n} \|x - x_0\|. \end{aligned}$$

Оскільки ряд $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{2^n}$ збігається, то у будь-якому δ -околі U точки x_0 виконуються умови теореми 1, яка і дає нам диференційовність за Фреше функції $f(x) = \sum_{n=1}^{\infty} u_n(x)$ у точці x_0 .

Тепер з'ясуємо, що f не диференційовна за Фреше у будь-якій точці x_n . Запишемо $f(x)$ у вигляді

$$f(x) = u_n(x) + v_n(x),$$

де $v_n(x) = \sum_{m \neq n} u_m(x)$. З теореми 1 легко вивести подібно до попереднього, що функція v_n диференційовна за Фреше у точці x_n , функція ж u_n не диференційовна в точці x_n . Тому їх сума $f = u_n + v_n$ не буде диференційовною в точці x_n . Таким чином $J(f) = E$, що і треба було довести.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bruckner A., Differentiation of Real Functions. – Amer. Math. Soc., Providens, Rhode Island. USA. – 196 р.
2. Bruckner A. and Leonard I., Derivatives. – Amer. Math. Monthly. – 1966. – 73, Part II. – P. 24-56.
3. Robert Deville, Gilles Godefroy, Vaclav Zizler, Smoothness and Renormings in Banach Spaces. – Besancon and Bordeaux, Paris and Columbia, Edmonton. – Sammer 1992.